

Ziemskie Dzieje Kościoła

- Jubileuszowy Rok Święty 2025 • Trzecie tysiąclecie chrześcijaństwa
- Wzniosłość i grzech w historii katolicyzmu

ISSN 2391-7717

0 1 >

9 772391 771517

Na drugim końcu Karpat

Do kupienia na
sklep.polityka.pl

148
stron

Wydanie papierowe – w kioskach i na sklep.polityka.pl
Wydanie cyfrowe – subskrypcja polityka.pl/cyfrowa
Wydanie audio – sklep.polityka.pl i polityka.pl/cyfrowa
Podkast POLITYKA o historii – polityka.pl/podkasty

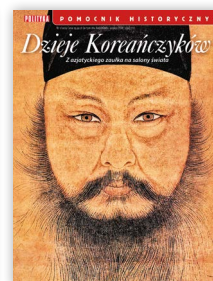
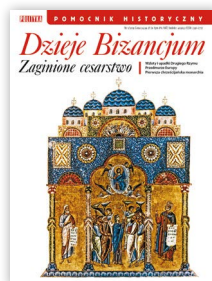
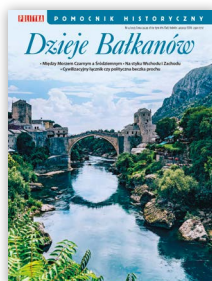
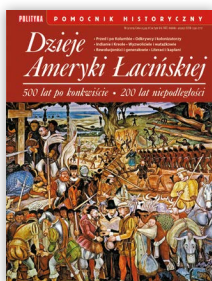
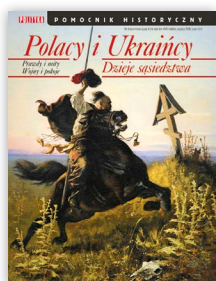
KUP TERAZ

POMOCNIK HISTORYCZNY

Ponad 60 tytułów

Sprawdź na sklep.polityka.pl

Niepokoje trzeciego tysiąclecia

Pierwsze ćwierćwiecze trzeciego tysiąclecia istnienia chrześcijaństwa Kościół rzymsko-katolicki zamyka Jubileuszowym Rokiem Świętym 2025. W tradycji żydowskiej i chrześcijańskiej taki jubileusz to rok szczególnej łaski. Poprzedzające go czuwanie pokutne – któremu 1 października 2024 r. przewodził papież Franciszek – miało przebiegać wymową. Dotyczyło m.in. „grzechów braku odwagi” niezbędnej do poszukiwania pokoju między ludźmi i narodami, nadużyć seksualnych w Kościele, obojętności wobec ubogich i migrantów (postulat „bycia ubogim Kościołem ubogich”), traktowania rdzennych ludów, środowiska, kobiet, młodego pokolenia.

W tych rekolekcjach pobrzmiewały odniesienia do ustaleń Soboru Watykańskiego II (1962–65), ostatniego takiego zgromadzenia w dotychczasowej historii chrześcijaństwa. Najkrócej jego dorobek ocenia się jako otwarcie się Kościoła na świat. W 2015 r., z okazji 50. rocznicy zakończenia watykańskich obrad, papież Franciszek ujął to tak: „Ojcowie zgromadzeni na soborze czuli potrzebę, silną jak prawdziwy powiew Ducha Świętego, mówienia o Bogu do ludzi ich czasów w sposób bardziej zrozumiały. Po rozbiciu murów, które przez zbyt długi czas trzymały Kościół w zamknięciu, jak w uprzywilejowanej cytadeli, nadszedł czas na głoszenie ewangelii w nowy sposób”.

Z okazji soborowej rocznicy wydaliśmy wówczas „Pomocnik Historyczny” poświęcony ziemskim dziejom Kościoła. Szukaliśmy m.in. odpowiedzi na pytanie, jak to się stało, że Kościół znalazł się w tej – jak to ujął Franciszek – uprzywilejowanej cytadeli? Była to dobra sposobność, by opowiedzieć historię chrześcijaństwa – przede wszystkim dominującej (nie tylko z polskiego punktu widzenia) tradycji katolickiej. Skupiliśmy się na ziemskich dziejach Kościoła rzymskiego, zagadnienia dogmatyczne i teologiczne poruszając o tyle, o ile ich rozumienie jest potrzebne do pojęcia spraw doczesnych.

Obecny Jubileuszowy Rok Święty 2025 skłania do stosownych rekolekcji (łac. *recolligere* – zbierać na nowo, powtórnie). Proponujemy zatem drugie wydanie – przejrzane i uzupełnione – wspomnianego „Pomocnika Historycznego”. Udało nam się zaprosić do współpracy autorów w różnym stopniu uczestniczących (lub nie) w życiu chrześcijan i Kościoła katolickiego, mających więc odmienne stosunki do instytucji wiary. Dzięki temu otrzymaliśmy – mamy nadzieję – obraz bogatszy w kolory i o większej głębi.

Zapraszamy do ekumenicznej lektury,

Jerzy Baczyński
Redaktor naczelny POLITYKI

Leszek Będkowski
Redaktor POMOCNIKÓW HISTORYCZNYCH

Spis treści

Prolog		Detale	
Wiatr odnowy	12	Podręczne kalendarium	6
Z dziejów chrześcijaństwa i Kościoła katolickiego		Podręczny słowniczek	8
Na początku był Jezus	18	pojęć teologicznych	14
Chrześcijaństwo pierwszych wieków	25	Ojcowie soborowi	17
Religia cesarzy	31	Tron i tiara	25
Nauki Ojców Kościoła	35	Mapa:	28
Wielka schizma wschodnia	42	Cesarstwo Rzymskie i podróże św. Pawła	32
Respublica Christiana	45	Symbolika chrześcijańska	39
Czym jest Kościół	50	Chrystogram	40
Kim jest papież	56	Święci doktorzy Kościoła	46
Sobory – podręczny przewodnik	63	Herezje w ramach	48
Schody do nieba	68	i na obrzeżach wczesnego chrześcijaństwa	51
Zakonny łącznik	78	Męczennicy: siewcy chrześcijan	52
Rycerze krucjat	87	Ku boskiej (i ludzkiej) chwale	55
Inkwizycja w starciu z herezją	94	Urząd Nauczycielski Kościoła	58
Ameryka i konkwista	99	Kurie	60
Beżenny kapłan	102	Liturgia rzymskokatolicka	71
Freski i obrazy	107	Hierarchia kościelna	76
Nieustanna reforma	112	Niewola awiniońska	90
Reforma przeciw reformie	117	i wielka schizma zachodnia	92
Świeckie władztwo papieża	124	Relikwie	97
Twarze długiego pontyfikatu	129	Żywoty świętych	109
Kościół wobec świata		Pątnicy i pielgrzymi	122
Wiara i wiedza	136	Wojna i Pokój Boży	125
W zderzeniu z nowoczesnością	142	Hiszpańska wersja inkwizycji	127
Niepodobne do Chrystusa?	148	Najwspanialszy portret papieża	128
Od nieprzyjaciela do brata	154	Mecenat z błogostawieństwem	150
Kaplice i łoża	159	Plan Watykanu	153
Krzyż i swastyka	163	Mapa Państwa Kościelnego	168
Kościół Franciszka naszych czasów	166	Finanse Watykanu	170
Wśród wierzących inaczej	171	Kapłańskie i macierzyńskie	173
Na trzecie tysiąclecie	176	Kult maryjny	174
Suplement		Podejrzana teologia wyzwolenia	177
Kalendarium historii Kościoła w Polsce	181	Integryzm posoborowy	177
		Ekumenizm w wersji na Polskę	177
		Z krzyżem i bez krzyża	177
		Apostolstwo świeckich	177
		Wiek XXI: zemsta Boga?	177

REKLAMA

1,5%

dla Fundacji
Tygodnika
POLITYKA

KRS: 0000104137

Zachęcamy do przekazania **1,5%** podatku dochodowego za rok 2024 na cele statutowe naszej Fundacji, przede wszystkim na stypendia dla młodych naukowców.

W tym celu wystarczy w deklaracji podatkowej podać numer KRS naszej Fundacji: **0000104137** oraz przekazywaną kwotę, która nie może przekroczyć 1,5% rocznego podatku.

Stypendia jako **Nagrody Naukowe POLITYKI** przyznamy w 2025 roku już po raz 25. Jest to możliwe w dużym stopniu dzięki wpłatom naszych Czytelników, za które bardzo dziękujemy!

Więcej na stronie:
polityka.pl/stypendia

FUNDACJA TYGODNIKA
POLITYKA

Autorzy

Stanisław Adamiak – ksiądz, dr hab., historyk, prof. Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu.

Tadeusz Bartoś – dr hab., prof. Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztora w Pułtusku, filii Akademii Finansów i Biznesu Vistula, filozof, teolog, publicysta, autor książek, m.in. „Wolność równość katolicyzm”, „Metafizyczny pejzaż”, „Koniec prawdy absolutnej”, „Jan Paweł II. Analiza krytyczna”.

Tadeusz Cegielski – prof. dr hab., historyk, emerytowany wykładowca Uniwersytetu Warszawskiego, współautor książki „Rozbiory Polski 1772–1793–1795”, programów i podręczników szkolnych w zakresie historii oraz licznych prac poświęconych masonerii.

Marek Derwich – prof. dr hab., historyk mediewista, kierownik Pracowni Badań nad Dziejami Zakonów i Kongregacji Kościelnych w Instytucie Historycznym Uniwersytetu Wrocławskiego, zajmuje się historią Kościoła i kultury, autor m.in. syntezy dziejów zakonów w Polsce („Klasztory i mnisi”) oraz pomysłodawca i redaktor naukowy 6-tomowej historii Polski („Polska. Dzieje cywilizacji i narodu”).

Sebastian Duda – dr, filozof, teolog, historyk, publicysta, wykładowca na Studiach Gender w Instytucie Badań Literackich PAN, członek redakcji „Więzi” i Zespołu Laboratorium „Więzi”, ekspert Centrum Myśli Jana Pawła II w Warszawie.

Łukasz Jasina – dr, historyk, filmoznawca, publicysta, wykładowca akademicki.

Jerzy Kłoczowski – prof. dr hab., historyk zajmujący się dziejami chrześcijaństwa w Europie Środkowo-Wschodniej, autor książek m.in. „Dzieje polskiego chrześcijaństwa”, „Od pustelni do wspólnoty”, „Chrześcijaństwo i historia”.

Paweł Kras – prof. dr hab., historyk, kierownik Katedry Źródłoznawstwa, Archiwistyki i Dydaktyki Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, członek m.in. Międzynarodowej Komisji Historii Porównawczej Chrześcijaństwa, autor książek, m.in. „Husyci w piętnastowiecznej Polsce” i „Ad abolendam diversarum haeresium pravitate. System inkwizycyjny w średniowiecznej Europie”.

Marcin Makowski – dr, historyk, filozof, publicysta, autor książek, wykłada na Uniwersytecie KEN w Krakowie.

Tomasz Mincer – publicysta, w latach 2013–17 redaktor naczelny internetowego Miesięcznika Ewangelickiego, 2010–13 – zastępca radcy świeckiego konsystorza Kościoła ewangelicko-reformowanego w RP.

Jacek Moskwa – dziennikarz, w latach 1990–2005 korespondent polskich mediów w Rzymie i Watykanie, autor książek o Janie Pawle II, w tym 4-tomowej „Drogi Karola Wojtyły”.

Bartosz Nowacki – archeolog, popularyzator nauki, pracownik Centrum Badań Ryzyka Systemowego Uniwersytetu Warszawskiego.

Zbigniew Nosowski – dr, socjolog, teolog, publicysta, redaktor naczelny kwartalnika „Więź”, autor książek, m.in. „Parami do nieba. Małżeńska droga świętości”, „Polski rachunek sumienia z Jana Pawła II”, „Krytyczna wierność. Jakiego katolicyzmu Polacy

potrzebują”, dwukrotnie był audytorem Synodu Biskupów (2001 i 2005), a w latach 2002–08 konsulatorem Papieskiej Rady ds. Świeckich.

Stanisław Obirek – prof. dr hab., teolog, historyk, antropolog kultury, pracownik Ośrodka Studiów Amerykańskich Uniwersytetu Warszawskiego, zaangażowany w dialog z innymi religiami, autor książek, m.in. „Co nas łączy? Dialog z niewierzącymi”, „Umysł wyzwolony. W poszukiwaniu dojrzałego katolicyzmu”, „Polak katolik?”.

Przemysław Pazik – dr, historyk, adiunkt na Wydziale Historii Uniwersytetu Warszawskiego, interesuje się historią Włoch, Kościoła i ideologii politycznych w XX w.

Zdzisław Pentek – dr hab., prof. UAM, historyk mediewista, pracownik Wydziału Historii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół dziejów Cesarstwa Bizantyńskiego.

Maciej Ptaszyński – dr hab., prof. UW, historyk, pracownik Wydziału Historii Uniwersytetu Warszawskiego, zajmuje się dziejami reformacji w Rzeszy i w Rzeczypospolitej, historią społeczną XVI i XVII w. oraz teorią polityczną epoki nowożytnej.

Zuzanna Radzik – teolożka, publicystka, zajmuje się dialogiem chrześcijańsko-żydowskim oraz teologią feministyczną, autorka książek „Kościół kobiet” i „Emancypantki. Kobiety, które zbudowały Kościół”, felietonistka „Tygodnika Powszechnego”.

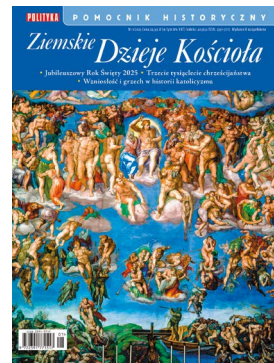
Krzysztof Skwierczyński – dr hab., prof. UW, historyk, pracownik Instytutu Historii Sztuki Uniwersytetu Warszawskiego, jego zainteresowania badawcze koncentrują się wokół historii społecznej średniowiecza, historii średniowiecznego Kościoła oraz seksualności wieków średnich.

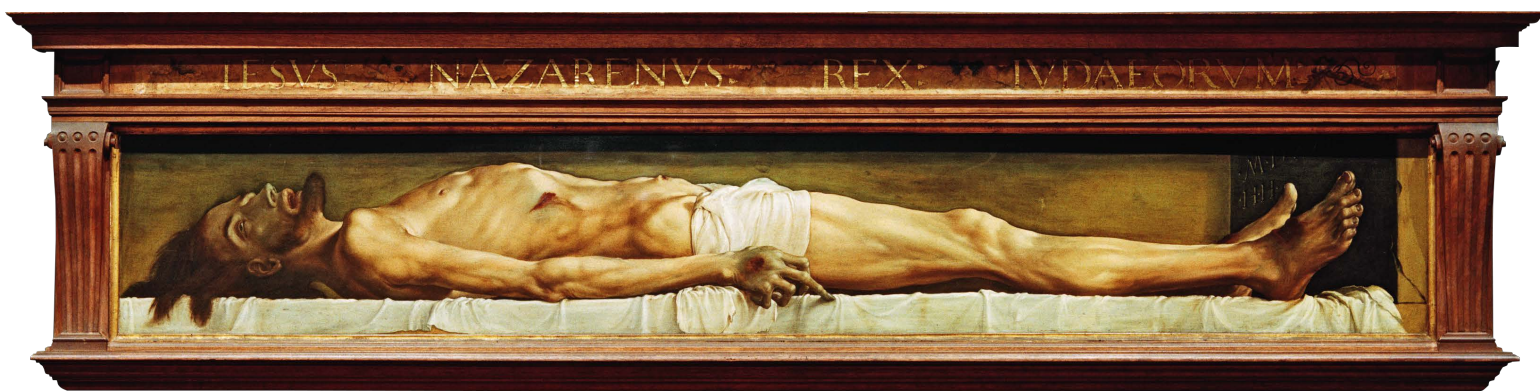
Jerzy Strzelczyk – prof. dr hab., historyk mediewista, emerytowany wykładowca Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu, autor książek, m.in. „Apostołowie Europy”, „Naukowe pokłosie milenium śmierci św. Wojciecha”, „Chryścianizacja Irlandii”.

Ewa Wipszycka – prof. dr hab., historyczka starożytności, emerytowana wykładowczyni Uniwersytetu Warszawskiego, autorka książek, m.in. „Kościół w świecie późnego antyku”, „Mnisi i wspólnoty monastyczne w Egipcie, wieki IV–VIII”.

Oraz dziennikarze POLITYKI: **Artur Domosławski**, **Agnieszka Krzezińska**, **Marek Sobczak**, **Adam Szostkiewicz**, **Jolanta Zarembina**.

Na okładce:
Sąd Ostateczny; fragment
fresku Michała Anioła,
ok. 1536 r.

„Chrystus w grobie”, Hans Holbein młodszy, 1521–22 r. We wszystkich tradycjach chrześcijańskich wydarzenia męki, śmierci i zmartwychwstania Jezusa stanowią istotę wiary.

Podręczne kalendarium

Najważniejsze daty w historii chrześcijaństwa i Kościoła katolickiego

Pomiędzy 7 a 4 p.n.e. – Narodziny Jezusa.

Ok. 30 – Ukrzyżowanie Jezusa.

Ok. 33 – Ukamienowanie św. Szczepana; jest on uznawany przez Kościół za pierwszego męczennika za wiarę.

64 – Wielki pożar Rzymu, prześladowanie chrześcijan za cesarza Nerona; początek tworzenia się wspólnot chrześcijańskich, modlitwy sprawowane w katakumbach.

66–67 – Powstanie żydowskie przeciwko Rzymianom; zdobycie Jerozolimy przez Tytusa i zniszczenie Świątyni Jerozolimskiej (70 r.); deportacje Żydów i chrześcijan przyczyniają się do rozprzestrzenienia nowej wiary na terenie Imperium Romanum.

67 – Śmierć apostołów św. Piotra i św. Pawła.

Ok. 70–90 – Okres spisania czterech Ewangelii; pierwsza jest autorstwa św. Marka, czwarta – św. Jana; św. Mateusz i św. Łukasz znali już Ewangelię św. Marka; ostatnia chronologicznie została spisana Apokalipsa.

313 – Konstantyn i Licyniusz ogłaszają edykt mediolański, w którym stawiają chrześcijaństwo na równi z innymi religiami.

325 – Sobór nicejski, sformułowanie wyznania wiary i ustalenie daty Świąt Wielkanocnych.

391 – Na mocy decyzji Teodozjusza chrześcijaństwo zostaje podniesione do rangi religii państwowej (choć tradycja przypisuje to Konstantynowi). Zakaz sprawowania kultów pogańskich.

406 – Ukończenie tłumaczenia Biblii na język łaciński przez św. Hieronima (tzw. Wulgata).

432 – Św. Patryk wyświęcony na biskupa rozpoczyna misję ewangelizacyjną w Irlandii.

476 – Upadek cesarstwa zachodniorzymskiego, na jego gruzach powstaje wiele królestw germańskich oraz Kościołów lokalnych; w dłuższej perspektywie pogłębi to różnicowanie się wschodniej (greckiej) i zachodniej (łacińskiej) tradycji chrześcijańskiej.

496 – Król Franków Chlodwig przyjmuje chrzest w katedrze Reims z rąk św. Remigiusza; według tradycji wraz z nim na chrześcijaństwo przeszło 3 tys. Franków.

511 – Chlodwig podporządkowuje sobie Kościół na synodzie biskupów w Orleanie; wprowadzenie zasady inwestytury, tj. nadawania biskupstw przez króla.

529 – Św. Benedykt zakłada opactwo na górze Monte Cassino, gdzie pisze regułę zakonną; początek intelektualnego prymatu mnichów w chrześcijaństwie.

596 – Papież św. Grzegorz Wielki wysyła benedyktynów z misją ewangelizacyjną do Anglosasów.

711 – Początek muzułmańskiego podboju Hiszpanii, upadek ariańskiego państwa Wizygotów.

732 – Bitwa pod Poitiers, Karol Młot powstrzymuje pochód Arabów na Półwyspie Iberyjskim.

756 – Założenie Państwa Kościelnego (łac. Patrimonium Sancti Petri); siedziba Stolicy Apostolskiej z papieżami jako świeckimi monarchami.

800 – Papież Leon III „z woli Boga” koronuje w Rzymie Karola Wielkiego na cesarza. Sprzeciw Bizancjum.

844 – Król Franków Lotar I ustala, że do wyboru papieża przystępuje się po uzyskaniu zgody na kandydata od cesarza, a sam wybór musi być przeprowadzony w obecności jego wysłanników.

863 – Św. Cyryl i Metody rozpoczynają misję chrystianizacyjną w Państwie Wielkomorawskim i na Rusi Kijowskiej; są nazywani ewangelizatorami Słowian i Bułgarów.

962 – Otton I Wielki zostaje koronowany przez papieża Jana XII na cesarza rzymskiego. Nieudana próba pojednania z Cesarstwem Bizantyjskim.

966 – Chrzest księcia Polan Mieszka (patrz kalendarium historii Kościoła w Polsce, art. s. 180).

- 988** – Chrztos Rusi Kijowskiej.
- 1054** – Wielka schizma wschodnia, podział Kościoła na rzymskokatolicki i prawosławny.
- 1077** – Spór o inwestyturę (nadawanie godności kościelnych) pomiędzy papieżem Grzegorzem VII a cesarzem Henrykiem IV; ukończenie się cesarza przed papieżem w Canossie.
- 1096** – Pierwsza wyprawa krzyżowa zwołana przez papieża Urbana II na synodzie w Clermont.
- 1099** – Zdobycie Jerozolimy przez krzyżowców, ustanowienie Królestwa Jerozolimskiego.
- 1141** – Początki działalności mistyczki i wizjonerki św. Hildegardy z Bingen; domaganie się m.in. zwiększenia roli kobiet w Kościele i krytyka rozwiązań kleru.
- 1204–61** – Opanowanie Bizancjum przez krzyżowców podczas IV krucjaty; ustanowienie Cesarstwa Łacińskiego.
- 1209** – Św. Franciszek z Asyżu uzyskuje zatwierdzenie swojej reguły zakonnej przez papieża Innocentego III.
- 1215** – Papież Innocenty III ustanawia dogmat o transsubstancji, tj. przeistoczeniu chleba i wina w ciało i krew Chrystusa.
- 1231** – Ustanowienie przez papieża Grzegorza IX świętej inkwizycji do zwalczania herezji.
- 1252** – Św. Tomasz z Akwinu – doktor Kościoła – rozpoczyna wykłady w Paryżu; jeden z twórców filozofii scholastycznej i najwybitniejszych myślicieli w historii chrześcijaństwa.
- 1309–77** – W wyniku chaosu panującego w Rzymie Awinion zostaje siedzibą francuskojęzycznych papieży; okres tzw. niewoli awiniońskiej od papieża Klemensa V do Grzegorza XI.
- 1378–1417** – Wielka schizma zachodnia – wobec braku jednomyślności kardynałów i walk frakcji politycznych równoczesne rządy dwóch, a potem trzech papieży.
- 1414–18** – Sobór w Konstancji; zwołany przez antypapieża Jana i zatwierdzony przez papieża Grzegorza XII w celu zażegnania wielkiej schizmy zachodniej; osądzenie o herezję i spalenie Jana Husa; wystąpienie Jana Włódkowica w obronie Polski przed oskarżeniami o sojusz zawarty z poganami przeciwko Krzyżakom.
- 1444** – Bitwa pod Warną, śmierć polsko-węgierskiego króla Władysława Warneńczyka i zwycięstwo Imperium Osmańskiego; fiasko papieskich planów wyparcia Turków z Europy.
- 1453** – Zdobycie Konstantynopola przez wojska osmańskie, kres Bizancjum. Jedna z dat uważanych za schyłek średniowiecza.
- 1491** – Początki misji katolickich w głębi Afryki zainicjowanych przez Portugalczków.
- 1492** – Krzysztof Kolumb dociera do wybrzeży Ameryki; początek chrystianizacji Nowego Świata.
- 1511** – Ustanowienia biskupstwa w San Domingo na Hispanioli (obecne Haiti).
- 1517** – Augustinianin Marcin Luter przybija do drzwi kościoła w Wittenberdze 95 tez przeciwko płatnym odpustom; początek reformacji i rozłamu w Kościele katolickim.
- 1534** – Wobec niezgody papieża na udzielenie mu rozvodu król Anglii Henryk VIII zrywa kontakty ze Stolicą Apostolską i na mocy aktu supremacji ogłasza siebie „jedyną i najważniejszą głową na Ziemi Kościoła anglikańskiego”.
- 1534** – Założenie zakonu jezuitów przez Ignacego Loyolę; zakon odznaczył się m.in. gorliwością misyjną oraz dbałością o szkolnictwo.
- 1536** – Jan Kalwin publikuje dzieło „Institutio religionis christianaе”, systematyzujące teologię protestancką; początek kalwinizmu.
- 1545–63** – Sobór trydencki, początek odnowy i kontrreformacji w Kościele katolickim. Skodyfikowanie obowiązującej od 1969 r. formy odprawiania liturgii (łac. Forma extraordinaria).
- 1549** – Jezuita św. Franciszek Ksawery rozpoczyna misje chrystianizacyjne w Japonii.
- 1618–48** – Motywowana religijnie i politycznie tzw. wojna trzydziestoletnia, toczona pomiędzy protestanckim Świętym Cesarstwem Rzymskim i jego sojusznikami a katolicką dynastią Habsburgów.
- 1655** – Obrona najważniejszego sanktuarium Polaków – Jasnej Góry – przed najazdem protestanckich Szwedów. Symboliczny punkt zwrotny tzw. potopu szwedzkiego.
- 1683** – Król Jan III Sobieski zwycięża wojska osmańskiego wezira Kara Mustafy w bitwie pod Wiedniem; odparcie muzułmańskiej ofensywy na Europę.
- 1789** – Wybuch rewolucji francuskiej. Represjonowanie Kościoła katolickiego, czasowe ustanowienie Kultu Rozumu.
- 1869–70** – Sobór Watykański I, pierwszy po 300 latach sobór powszechny Kościoła; ustanowienie m.in. dogmatu o nieomyślności papieża oraz uznanie, że nie istnieje sprzeczność między wiarą a rozumem.
- 1870** – W wyniku zjednoczenia Włoch i zajęcia Rzymu likwidacji ulega Państwo Kościelne.
- 1891** – Encyklika papieża Leona XIII „Rerum novarum”; otwarcie się Kościoła na kwestie społeczne i odpowiedź na rosnącą popularność ruchów socjalistycznych.
- 1929** – Utworzenie autonomicznego Państwa Watykańskiego na terenie Rzymu, będącego siedzibą najwyższych władz kościelnych oraz papieża.
- 1947** – Zwoje znad Morza Martwego odnalezione nieopodal Qumran w Egipcie; możliwość wglądu w duchowość i zwyczaje wspólnot przedchrześcijańskich.
- 1962–65** – Sobór Watykański II, zwołany przez papieża Jana XXIII, a zakończony przez Pawła VI; wprowadził do Kościoła tzw. aggiornamento, czyli otwarcie na współczesność i świat zewnętrzny; do głównych tematów soboru należały ekumenizm, rola świeckich oraz reforma liturgii.
- 1978** – Początek pontyfikatu papieża Jana Pawła II, przełomowego w historii XX w. zarówno pod względem społecznym, jak i politycznym; pierwszy od stuleci papież, który nie pochodził z Włoch.
- 2013** – Papież Benedykt XVI rezygnuje z pełnienia urzędu, na jego miejsce zostaje wybrany Jorge Mario Bergoglio (Franciszek); pierwszy biskup Rzymu pochodzący z Ameryki Południowej.

Opr. Marcin Makowski

Podręczny słowniczek pojęć teologicznych

Od adwentu do zmartwychwstania

„Jeźdźcy Apokalipsy”, Albrecht Dürer, 1497–98 r.

Adwent – (łac. *adventus* – przybycie). Okres czterech niedziel radosnego przygotowania do uroczystości Bożego Narodzenia, początek roku liturgicznego. Jako adwent rozumiemy również paruzję, czyli powtórne przyjsię Chrystusa. W obecnej formie wprowadzony przez papieża Grzegorza Wielkiego.

Anioł – (gr. *ángelos* – posłaniec). Niematerialne i rozumne duchy, posługujące jako posłańcy pomiędzy Bogiem a ludźmi. Oddają chwałę Najwyższemu i chronią jego transcendencji. Aniołowie stróżowie otaczają opieką jednostki, jak i całe narody.

Antychryst – (gr. *antichristos* – antypomazaniec). Duch mogący przyjmując formę materialną, stanowiący antytezę Chrystusa. Utożsamiany z bestią, człowiekiem grzechu i Szatanem. W różnych okresach historycznych określano jego mianem ważniejszych władców świeckich. Temat powszechny w myśli i literaturze rosyjskiej.

Apokalipsa – (gr. *apokalypsis* – odsłonięcie, ujawnienie). Bogaty w symbolikę opis prorocтва dotyczącego czasów ostatecznych (eschatologicznych). W Starym Testamencie jest to Księga Daniela, w Nowym – ostatnia księga autorstwa św. Jana Ewangelisty, spisa-

na na wyspie Patmos pomiędzy 95–100 r. Apokalipsę nazywano początkowo „Objawieniem”.

Apokryfy – (gr. *ápókryphos* – niezrozumiały, tajemniczy). Dzieła epoki Starego Testamentu (pseudepigrafy) oraz wczesnochrześcijańskie, napisane w sposób analogiczny do Ksiąg biblijnych, ale niezaliczane przez Kościół do kanonu Pisma Świętego – przez co uznawane za nienatchnione.

Apostoł – (gr. *apostolos* – wysłannik). Chronologicznie określano tak pierwszych dwunastu uczniów Chrystusa, którzy dzięki wierze i mocy Ducha Świętego świadczyli o jego bóstwie i zmartwychwstaniu. W szerszym znaczeniu byli nimi również Barnaba, Paweł, Jakub oraz każdy, kto pełni szczególne misje w Kościele. Papież nosi tytuł Apostoła Chrystusa.

Asceza – (gr. *askezis* – ćwiczenie, trening). Dobrowolne wyrzeczenie się czynności oddalających od zbawienia, w celu oczyszczenia się z grzechu i lepszego naśladowania Chrystusa. Początkowo utożsamiana z umartwieniem fizycznym, obecnie w chrześcijaństwie rozumiana jako dyscyplina wewnętrzna.

Apostazja – (gr. *apostasia* – odstąpienie). Dobrowolne, świadome i publiczne wyrzeczenie się wiary i przynależności do Kościoła. Apostata na mocy prawa kanonicznego nakłada na siebie ekskomunikę.

Beatyfikacja – (łac. *beatificare* – wyróżnienie). Uroczyste zatwierdzenie przez Stolicę Apostolską publicznego kultu o charakterze lokalnym w odniesieniu do zmarłego, u którego stwierdzono heroiczną cnotę. Początkowo beatyfikacje odbywały się spontanicznie we wspólnotach chrześcijańskich.

Biblia – (gr. *biblion* – księga). Pisma natchnione przez Boga, które stanowią podstawę wiary dla Żydów i chrześcijan. W jej skład wchodzi Stary oraz Nowy Testament.

Celibat – (łac. *caelebs* – bez żony). Dobrowolna rezygnacja z małżeństwa ze względu na motywacje religijne. W przypadku kapłanów i osób wiodących życie zakonne zobowiązanie celibatu wyraża się uroczystym ślubem. Celibat stał się w Kościele prawem powszechnym dopiero w XI w., za sprawą papieża Grzegorza VII.

Charyzmat – (gr. *chárisma* – łaska). Dary Ducha Świętego, które jako szczególne łaski nie są niezbędne do zbawienia, ale obdarzone nimi jednostki i grupy mogą się przyczynić do pełniejszego rozwoju Kościoła. W uproszczeniu – charakterystyczne rysy świętości poszczególnych osób.

Chrzest – (gr. *baptismós, křest* – zanurzenie, etymologia ogólnosłowiańska od imienia Chrystus). Pierwszy sakrament wtajemniczenia chrześcijańskiego, jeden z siedmiu sakramentów świętych, który włącza do wspólnoty Kościoła oraz uwalnia od grzechu pierworodnego. Chrztu mogą dostąpić dzieci oraz dorośli. Nie można go unieważnić nawet mocą apostazji.

Chrześcijaństwo – (łac. *Christianitas*). Monoteistyczna religia objawiona, która narodziła się w Palestynie w I w. n.e. za sprawą działalności Jezusa Chrystusa. Oparta jest na jego nauczaniu, spisany w ewangeljach kanonicznych za sprawą uczniów – apostołów. Najliczniejsza religia na świecie, w której skład wchodzi ponad 41 tys. odłamów i wspólnot.

Cud – według XIII-wiecznej definicji Tomasza z Akwinu: „Mówi się, że coś jest cudem, kiedy dzieje się poza porządkiem wszelkiego stworzenia”. Wydarzenie niewytłumaczalne prawami natury, dziejące się za sprawą boskiej interwencji w dzieje. Niesie ze sobą przesłanie religijne, umacnia wiarę.

Czyściec – w nauce Kościoła katolickiego stan przejściowy, w którym człowiek zmarły w stanie łaski uświęcającej odpokutowuje winy grzechów ciężkich, których nie zdołał odpokutować za życia. W tym czasie jego dusza w oczekiwaniu na spotkanie z Bogiem dąży do osiągnięcia doskonałej miłości. Czyściec przestanie istnieć z chwilą Sądu Ostatecznego.

Dekalog – (gr. *dekalogos* – dziesięć słów). Dziesięć przykazań, które sam Bóg ofiarował Mojżeszowi na górze Synaj. Podstawowe normy etyczne i prawa wiary, którymi powinien kierować się każdy wyznawca judaizmu i chrześcijanin.

Diabeł – (gr. *diábolos* – oskarżyciel, przeciwnik). Termin, którym określa się przywódcę upadłych aniołów, sprzeciwiających się Bogu w kwestii służenia ludziom. Inaczej Lucyfer, Belzebub albo Szatan. Personifikacja zła, władca świata materialnego.

Dogmat – (gr. *dogma* – decyzja). W katolicyzmie prawda wiary, która nie podlega dyskusji. Fundament wiary, którego nie da się udowodnić naukowo. Twierdzenia Objawienia Bożego zawarte w Piśmie Świętym i Tradycji Apostolskiej.

Duch Święty – trzecia, obok Ojca i Syna, osoba Trójcy Świętej – jedyna w naturze i równa w osobowej godności. Dodaje człowiekowi siłę i zdolności, umacnia Kościół. Jest Pocieszycielem posłanym apostołom jako pierwszy dar po zmartwychwstaniu Chrystusa. Bóstwo Ducha Świętego zostało ogłoszone jako dogmat na soborze konstantynopolińskim w 381 r.

Dusza – indywidualny i nieśmiertelny pierwiastek duchowy, posiadany przez każdego człowieka w jedności z jego ciałem. Dusza uzewnętrznia się w człowieku m.in. poprzez głos sumienia. W języku hebrajskim zwana tchnieniem życia.

Egzorcyzmy – (gr. *exorkismós* – zaprzysiężenie). Obrzęd liturgiczny zmierzający do wypędzania złych duchów z ludzi, zwierząt lub miejsc, opętanych albo nawiedzonych ich mocą. W Nowym Testamencie egzorcyzmów dokonywał Chrystus wraz z apostołami.

Ekskomunika – (łac. *excommunicatio* – wyłączenie ze wspólnoty). Wykluczenie z uczestnictwa w życiu Kościoła oraz przyjmowania sakramentów. Ekskomunikę zaciąga się mocą samego prawa (np. poprzez głoszenie herezji) albo nakładana jest przez sąd kościelny lub odpowiednią władzę.

Ekumenizm – (gr. *oikumene* – zamieszkała ziemia). Ruch w obrębie chrześcijaństwa skupiający całość działań duszpasterskich i teologicznych zmierzających do odbudowy pierwotnej jedności Kościoła. Głównym reprezentantem ruchu ekumenicznego jest Światowa Rada Kościołów.

Eucharystia – (gr. *eucharistía* – dziękczynienie). Najważniejszy z sakramentów Kościoła ustanowiony przez Chrystusa podczas Ostatniej Wieczerzy. Z Jego woli uczta ta, podczas której wino przemienia się w krew, a chleb w ciało Chrystusa, sprawowana jest przez chrześcijan na całym świecie. Uobecnia Nowe Przymierze.

Ewangelia – (gr. *euangelion* – dobra nowina). Głoszenie przesłania o zbawieniu i Królestwie Bożym. W dosłownym znaczeniu cztery księgi Nowego Testamentu (Ewangelie Mateusza, Marka, Łukasza i Jana). Pierwsze trzy określa się mianem synoptycznych (gr. *synopsis* – podobne), ponieważ są do siebie zbliżone.

Grzech – każdy świadomie i indywidualnie podjęty akt sprzeciwu wobec woli Bożej, który chrześcijaństwo definiuje jako odrzucenie jego miłości. Grzeszyć można za pomocą myśli, słowa lub czynu. Wśród grzechów wyróżnia się lekkie i ciężkie oraz wołające o pomstę do nieba. Z pojęciem grzechu pierwotnego (sprzeciwieniu się planu Bożemu) wiąże się geneza wygnania Adama i Ewy z raju.

Herezja – (gr. *hairesis* – wybór). Początkowo mianem hereetyckich definiowano ruchy, które poprzez trwanie z uporem w błędach w wierze utrzymywały rozłam w Kościele. Z czasem herezją zaczęto nazywać indywidualne i świadome odstępstwo od doktryny oraz głoszenie swoich poglądów publicznie.

Ikona – (gr. *eikón* – wizerunek). Obraz bez zastosowanej perspektywy, wywodzący się z kultury bizantyjskiej, przedstawiający świętych bądź Chrystusa. Tworzenie ikony, której się nie maluje, lecz pisze, traktowane jest jak czynność religijna. W VII i VIII w. rozgorzał wieloletni spór między zwolennikami (ikonodulami) i przeciwnikami ikon (ikonoklastami), zakończony na synodzie konstantynopolińskim (843 r.), który przywrócił kult ikon.

Inkwizycja – (łac. *Inquisitio* – śledztwo). Trybunał kościelno-państwowy, który śledził, wykrywał i karał heretyków oraz osoby uprawiające zabobony i magię. Upowszechniła się w XII i XIII w. za czasów Innocentego III, w XV w. ustanowiono natomiast cieszącą się złą sławą hiszpańską inkwizycję, ścigającą konwertytów z islamu i judaizmu. Pozostałością po inkwizycji było Święte Oficjum, przekształcone współcześnie w Kongregację ds. Nauki Wiary.

Kanonizacja – oficjalne i uroczyste ogłoszenie przez Kościół świętości danej osoby, która musi być zmarła i wcześniej beatyfikowana. Na podstawie procesu kanonizacyjnego stwierdza się, że kanonizowana osoba swoim życiem zasłużyła na zbawieniu, przez co można się do niej modlić oraz oddawać publiczną cześć.

„Diabeł prezentujący św. Augustynowi księgę przywar”, Michael Pacher, II poł. XV w.

Kapłan – (łac. *praepositus* – zarządzający kaplicą). W chrześcijaństwie osoba, która po święceniach kapłańskich spełnia w imieniu wspólnoty funkcje kultowe i rytualne. Pełni ona rolę namaszczonego pośrednika między ludźmi a Chrystusem, który w Liście do Hebrajczyków nazwany został najwyższym arcykapłanem.

Katolicyzm – (gr. *katholikismos* – powszechność). Rozciągająca się na cały świat jedność w wierze i sposobie życia, utożsamiana z nauczaniem Kościoła rzymskokatolickiego i Stolicy Apostolskiej. Najliczniejsze z wyznań chrześcijańskich. Do katolicyzmu, w sensie powszechności wiary, odwołuje się także Kościół anglikański i prawosławny.

Konklawe – (łac. *conclave* – pod kluczem). Zgromadzenie kardynałów Kościoła katolickiego, którzy nie przekroczyli 80. roku życia. Zebrane w celu wybrania spośród siebie nowego papieża.

Kościół – (gr. *Kyriakós oikos* – dom Pana). Termin rozumiany w dwóch znaczeniach. Pisany małą literą odnosi się do budynku, w którym odbywa się kult chrześcijański. Pisany dużą – oznacza wspólnotę założoną przez Jezusa Chrystusa, tj. wszystkich ochrzczonych Kościołów lokalnych, pod przewodnictwem Kościoła rzymskiego.

Krucjaty – wyprawy militarne na przełomie XI–XIII w., organizowane przez chrześcijan zachodnich, głównie w celu odbicia z rąk muzułmanów Ziemi Świętej. Tradycyjnie wyróżnia się pięć wielkich krucjat, które z biegiem czasu motywacje religijne zaczęły łączyć z ekonomią i polityką.

Krzyż – (z łac. *crux*, po przemianach fonetycznych przez staroczeskie *kriz*). Rzymskie narzędzie tortur, na którym męczeńską śmierć poniósł Jezus Chrystus. Najważniejszy z symboli chrześcijańskich, utożsamiany ze zbawieniem – obecny podczas całej liturgii, którą rozpoczyna i kończy znak krzyża.

Liturgia – (gr. *leitourgía* – postługa publiczna). W chrześcijaństwie publiczna forma sprawowania kultu religijnego według z góry określonych czynności sakralnych. W katolicyzmie oznacza oficjalny kult sprawowany przez kapłanów przy udziale wiernych, tzn. liturgię sakramentów, mszę św. oraz liturgię godzin. Termin zaczerpnięty z Kościoła bizantyjskiego i przyjęty na Zachodzie w XVI w., gdzie wcześniej używano terminu *Divina Officia* (łac. zajęcia Boże).

Mistyka – (gr. *mystikos* – zamykać oczy). Osobiste i szczególne zjednoczenie z Bogiem w życiu doczesnym, osiągnięte przez długotrwałe duchowe przygotowania (np. kontemplację i ascezę). Mistykom zazwyczaj towarzyszą przeróżne fenomeny, takie jak kontakt z istotami duchowymi, ekstaza, dar prorokowania. Według definicji Bonawentury z Bagnoregio mistyka to „poznanie Boga poprzez osobiste doświadczenie”, różniące się od dociekań teologicznych i filozoficznych.

Objawienie – w katolicyzmie jest to spotkanie z Bogiem w osobie Jezusa Chrystusa, który ujawnił wobec wybranych plany swojej zbawczej woli. Następnie poprzez pierwszych uczniów Objawienie zostało przekazane całemu światu, aby mógł się on stać wspólnotą Dzieci Bożych. Termin różnorodnie rozumiany w samym chrześcijaństwie.

Ojcowie Kościoła – tytuł nadany przez Kościół katolicki teologom, filozofom i pisarzom wczesnochrześcijańskim, którzy wnieśli znaczący wkład w rozwój doktryny wiary. Do najsłynniejszych należą m.in. św. Augustyn, Pseudo-Dionizy Areopagita, Boecjusz czy Izydorz z Sewilli.

Papież – (gr. *pappas* – ojciec). Głowa Kościoła katolickiego, wikariusz Chrystusa na Ziemi, wybierany na konklawe przez zgromadzenie kardynałów. Pierwotnie na Zachodzie tytuł ten stosowano

„Zdjęcie z krzyża”, Rembrandt Harmenszoon van Rijn, 1634 r.

na określenie wybitnych biskupów, ale od XI stulecia został on zastrzeżony dla biskupa Rzymu.

Paruzja – (gr. *parousia* – przyjsie). Powtórne przyjsie na świat Jezusa Chrystusa, utożsamiane z końcem czasów i Sądem Ostatecznym.

Piekło – stan wiecznego potępienia duszy, która traci kontakt z Bogiem. Do piekła można trafić ze względu na dobrowolne i uporczywe trwanie w grzechu, odrzucenie miłości Boga i miłości do bliźniego. W teologii wyróżnia się dwa rodzaje piekła; *poena damni* – ból utraty kontaktu z Bogiem, oraz *poena sensu* – zmysłowe cierpienie powodowane ogniem piekielnym. Nie jest znana liczba potępionych, niektórzy teolodzy w związku z tym formułowali tezę, że piekło istnieje, ale ze względu na miłosierdzie Boga może być puste.

Prorok – osoba będąca w wyjątkowym kontakcie z Bogiem, który komunikując się z nią za pośrednictwem wizji lub aniołów, przekazuje swoją wolę względem ludzi i świata. Święci posiadający dar prorokowania obecni są wielokrotnie na kartach Biblii, wieszcząc wydarzenia, które mają nadejść, w tym przede wszystkim zbawczą misję Chrystusa. Do najważniejszych proroków Starego Testamentu zalicza się Izajasza, Jeremiasza, Ezechiela i Daniela. W Nowym są to Jan Chrzciel, Apostoł Jan, Apostoł Paweł oraz Agabos.

Raj (Eden) – (hebr. *Gan Eden* – bogactwo, ogród rozkoszy, z akad. *edinu* - step). Raj utożsamiany jest w Septuagincie jako ogród Eden, z którego Adam i Ewa zostali wygnani przez Boga po sprzeniewierzeniu się Jego woli (grzech pierworodny). W Ewangelii Łukasza raj oznacza również miejsce pobytu błogosławionych po śmierci. Chrystus obiecuje życie w raju Bożym, gdzie błogosławieni będą jeść z drzewa życia, „a mieszkań jest wiele”.

Reformacja, kontrreformacja – (łac. *reformatio* – odnowa). Ruch religijno-społeczny, zapoczątkowany przez Marcina Lutra w XVI w., mający na celu przeprowadzenie gruntownej reformy instytucji papieżstwa oraz samego Kościoła rzymskiego, który targany był licznymi skandalami (np. handel odpustami). Jego konsekwencją było powstanie nowych odłamów chrześcijaństwa: luteranizmu, kalwinizmu i anglikanizmu. W kontrze do tych działań powstał ruch kontrreformatorski, za którego kulminację uznaje się sobór trydencki (1545–63), zmierzający do odnowy Kościoła.

Relikwie – (łac. *reliquiae* – szczątki, pozostałości). Szczątki ciał oraz przedmioty bezpośrednio związane z życiem świętych katolickich. Od wieków otaczane były szczególną czcią, urządzano pielgrzymki do grobów świętych. Handel (często fałszywymi) relikwiami należał do nadużyć, którym uwagę poświęcił sobór trydencki w XVI w.

Sakrament – (łac. *sacramentum* – zobowiązanie). Widzialny znak działalności łaski Bożej ustanowiony przez Chrystusa. Katolicyzm i prawosławie wyróżniają siedem sakramentów: chrzest, Eucharystię, bierzmowanie, małżeństwo, kapłaństwo, namaszczenie chorych i pokutę. Sakramenty działają mocą samego sprawowania, nie zależą od predyspozycji moralnej tak sprawującego, jak i przyjmującego sakrament.

Sąd Ostateczny – podczas powtórnego przyjścia Chrystusa na świat będzie to sprawiedliwy sąd nad wszystkimi rozumnymi istotami.

Schizma – (gr. *skhízō* – ozłamać). Podział w Kościele powstały na skutek wyłamania się części wiernych, którzy nie zgadzają się z kościelnym autorytetem, ustrojem i praworządnością. Najważniejsza ze schizm miała miejsce w 1054 r., kiedy chrześcijaństwo ostatecznie podzieliło się na katolicki Zachód i prawosławny Wschód.

Scholastyka – (łac. *scholasticus* – szkolny). Początkowo termin oznaczał metodę uprawiania filozofii i teologii na uniwersytetach średniowiecznych, polegającą na rozumowym dociekaniu prawd wiary poprzez lekturę tekstu, dyskusję i wyciąganie wniosków. Z czasem poprzez nadmiar formalizmów i oderwanie od empirii scholastyka kojarzona była pejoratywnie i utraciła swoje znaczenie.

Sekularyzacja – (łac. *saeculum* – przemiana duchowego w świeckie). Proces historyczny lub społeczny, który wyłączał spod kuratel Kościoła oraz celów sakralnych daną przestrzeń społeczną lub materialną. Np. sekularyzacja państwa francuskiego po Wielkiej Rewolucji, zamienianie kościołów na budynki użyteczności publicznej.

Septuaginta – (łac. – siedemdziesiąt). Nazwa nadana pierwszemu greckiemu tłumaczeniu hebrajskiej Biblii, dokonanej przez siedemdziesięciu greckich autorów.

Sobór powszechny – w Kościele katolickim główne spotkanie biskupów z całego świata w celu ustanowienia praw kościelnych. Sobór odbywa się pod przewodnictwem papieża, jest on wyznacznikiem zmian w Kościele na płaszczyźnie moralności, liturgii i rozumienia wiary.

Spowiedź – sakrament pokuty, w którym penitent wyznaje swoje grzechy przed kapłanem udzielającym rozgrzeszenia w imię Jezusa Chrystusa. Każdy katolik ma obowiązek przynajmniej raz do roku uczestniczyć w sakramencie spowiedzi, do której powinien się przygotować poprzez rachunek sumienia oraz odbyć pokutę.

Święty – terminem tym określa się osobę kanonizowaną przez Kościół, która poprzez heroiczną wiarę dostąpiła nagrody życia wiecznego. Chrześcijaństwo uczy, że każdy człowiek w swoim życiu powołany jest do świętości.

Teologia – (gr. *theos, logos* – nauka o Bogu). Nauka, która korzystając z właściwych dla siebie metod dociekania rozumowego, stara się pojąć i interpretować nadprzyrodzoną rzeczywistość relacji Boga z człowiekiem. Klasycznie teologii rozumie się jako *fides auaerens intellectum* (łac. wiara szukająca zrozumienia).

Trójca Święta – jedna z największych tajemnic i dogmatów wiary chrześcijańskiej. Oznacza, że Bóg jest jeden, ale w trzech osobach: Boga Ojca, Syna Bożego i Ducha Świętego. Choć są jednym bytem, Osoby Boskie różnią się między sobą relacjami pochodzenia.

Transcendencja – (łac. *transcendens* – przekraczanie). Odrębność Boga, który swoim istnieniem wykracza poza świat i wszystko, co stworzone. W związku ze swoją transcendencją Bóg nie może być utożsamiany ze światem i naturą.

Triduum paschalne – (łac. – trzy dni). Trzydniowe uroczyste obchody Paschy – okresu, w którym chrześcijanie upamiętniają mękę, śmierć i zmartwychwstanie Chrystusa. W skład Triduum wchodzi Wielki Czwartek, Wielki Piątek oraz Wigilia Paschalna, zwana Wielkanocą. Wielkanoc stanowi najważniejsze święto Kościoła katolickiego.

Wulgata – (łac. *versio vulgata* – popularny). Oficjalne łacińskie tłumaczenie tekstu Pisma Świętego z hebrajskiego i greki dokonane przez św. Hieronima w latach 382–406 na polecenie papieża Damazego I.

Zbawienie – szczególny stan i łaska, za sprawą której Bóg przez Jezusa Chrystusa przywraca człowieka ze stanu grzechu do jedności ze sobą i życia wiecznego.

Zmartwychwstanie – rozumiane dosłownie, jest to powstanie z martwych Jezusa Chrystusa po trzech dniach od ukrzyżowania. Akt ten rozumie się jako ostateczne pokonanie śmierci. W szerokim znaczeniu zmartwychwstanie to życie wieczne dane mocą Bożą całej istocie ludzkiej (ciału i duszy), do czego powołany jest każdy człowiek.

OPR. MARCIN MAKOWSKI

„Chrystus uwielbiony w niebie”, Fra Angelico (Jan z Fiesole), ok. 1423 r.

Żyd i żyd

Zgodnie z regułami języka polskiego słowa określające wyznawców jakiejś religii piszemy małą literą, np. chrześcijanin, muzułmanin, protestant – i żyd, na określenie wyznawcy religii moźeszowej, judaizmu. Natomiast członków społeczności, narodu – dużą literą, np. Polak, Niemiec, Ukrainiec – i Żyd, na określenie członka narodu żydowskiego. Pamiętając o tym, ujednoliciłmy jednak pisownię słowa Żyd, gdyż nie zawsze jest jasne, szczególnie w epoce nowożytnej (wykształcenie się pojęcia narodu, sekularyzacja itp.), w jakim znaczeniu jest ono używane. Małą literą zostawiamy w cytatach z dokumentów, gdy taka została użyta (nie dotyczy to tłumaczeń).